

Szakál Anna

Az egodokumentumok használatának lehetőségei kutatói életművekben

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy megmutassa, hogy a tágan értelmezett egodokumentumok segítségével egy-egy kutatói életpálya miként válhat plasztikusabbá, körbejárhatóbbá, miként kezd alkalmassá válni arra, hogy a kutatás egy későbbi pontján összetett kérdésekre is választ adhasson.

Ennek megfelelően az általam tárgyalt négy személy esetében nem kívánok sem részletes pályaképet adni, sem az ő teljesítményüket minden lehetséges irányból megvilágítani. Arra szeretnék csupán rámutatni, hogy a hagyományosan, kutatói életrajzok összeállításához használt forrásokat (megemlékezések, köszöntések, életében a nyilvánosság számára készített rövid interjúk) érdemes kiegészíteni más, ritkábban használt, nehezebben elérhető forrásokkal (mint amilyen a szakmai levelezés, napló, életútinterjú, feljegyzés, vagy éppen a kutatás által szándékosan, e célból készítettett visszaemlékezés) akkor, ha egy korszak tudománytörténetét valamivel bonyolultabb összefüggésrendszerben szeretnénk majd leírni. Így most csupán arra szeretnék példákat hozni, hogy az általam eddig feltárt egodokumentumok milyen szövegeket, milyen perspektívákat engednek láttatni. Kísérlet kíván ez a tanulmány lenni arra, hogy miként lehet kutatói egodokumentumokat a tudománytörténeti kutatásban felhasználni.

Az alábbi négy kutató – születési sorrendben: Faragó József (1922), Antal Árpád (1925), Könczei Ádám (1928) és Borbáth Károly (1931) – egymás mellé kerülésének, kiválasztásának két oka volt. Az egyik (a prózaibb), hogy ők voltak azok, akikkel a történeti folklorisztikai, szűkebben a Kriza-kutatás során mint szakirodalommal találkoztam, és ennek során bizonyos jelenségekkel meglepve szembesültem. Például azzal, hogy a történész Borbáth Károly Kriza-gyűjtőkről írt tanulmánya

(Borbáth 1974), aminek az ő életművében semmi előzménye sincs, annyira pontos, megbízható, hogy arra ma is építeni lehet. Míg ugyanez a Kriza-kutatóként számon tartott, folklorista Faragó József gyűjtőhálózatot érintő írásaira nem mondható el.¹ Vagy, hogy az irodalomtörténész Antal Árpád mennyi szellemmel, finomsággal, milyen apróságokra is gondot fordítva, mégis pontosan adatolva írt mind Krizáról (Antal 1971), mint Kriza egyik legközelebbi barátjáról, Szentiváni Mihályról (Antal 1958). A másik ok, hogy ha kicsit távolabbról, típusként tekintünk a kutatókra, olyanokra, akik valamilyen tudatosan-tudattalanul választott stratégiával éltek egy diktatúrában a mindennapjaikat, akkor bizonyos látszólagos hasonlóságok is közelebb hajolva hatalmas különbségeket jelenthetnek. Így például hiába egyenes Faragó József és Antal Árpád pályája is, a fiatalabb kortársak és ők maguk is erre nagyon különbözően tekintenek. És hiába tűnik kacskaringósnak Borbáth Károly vagy Könczei Ádám pályája, a háttérben mintha itt is egészen különböző habitusok, a hatalom által felállított határokkal szembeni eltérő attitűdök figyelhetőek meg. Mindezek elsődleges letapogatására szeretnék a következőkben kísérletet tenni. A négy kutatónál minden esetben először azt az életpályát vázolom, ami a hagyományosan használt források segítségével leírható, majd az általam eddig feltárt egodokumentumokból megismerhető perspektívákat helyezem ezek mellé – árnyalva az életrajz egyes állításait.

Faragó József Brassóban született 1922-ben. A második bécsi döntést követően dél-erdélyi menekültként került Sepsiszentgyörgyre, ahol 1941-ben érettségizett. 1941 és 1945 között magyar nyelv és irodalom, illetve néprajz szakra járt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. A néprajz szakon Viski Károly, K. Kovács László és Gunda Béla előadásait hallgatta, míg a magyar szakon Szabó T. Attila és György Lajos voltak rá a legnagyobb hatással. 1944-ben Gunda Béla, látva a bizonytalan jövőt, elősegítette, hogy a szűkülő lehetőségek miatt sietve, még 1945-ben ledoktorálhasson néprajzból. Ezt követően a néprajz szak tanáraként dolgozott egészen a magyarországi tanárok 1948-as kényszerű távozásáig, a néprajz szak megszűnéséig. 1953-ig még tartott órákat az egyetem ma-

---

¹ Mivel erről egy helyen részletesebben is írtam, Faragó József megfelelő tanulmányait is idézve, így itt ezek felsorolásától eltekintek. A filológus Faragóról írt tanulmányt lásd Szakál 2016.

gyar szakán, de 1948-tól a Román Akadémia kolozsvári Folklór Intézetébe került kutatóként. Innen ment nyugdíjba 1985-ben. Azután is aktívan dolgozott tovább 2004-ben bekövetkezett haláláig.²

1941-től folyamatosan jelentek meg írásai, hatalmas publikációs jegyzékét a köszöntésekben is rendre megemlítették.³ Az 1998-ban, a Kriza János Néprajzi Társaság által összeállított publikációs listája több mint hétszáz tételt tartalmazott (Borbély–Pozsony 1998). Egyaránt foglalkozott recens és történeti témákkal, fontosnak tartotta nem csak a magnetofonos, helyszíni gyűjtést és publikálást, a könyvtári munkát igénylő történeti szöveggondozást, de a tudománynépszerűsítést, a gyermekek népköltészeti nevelését és a társadalmi gyűjtőmunkát is. A korszakban azon kevesek közé tartozott, akiket a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjának választott. 1991-ben pedig – hosszú idő után elsőként⁴ – egy teljes szemeszterre az ELTE vendégprofesszora lehetett.

A folklorista Faragó József szakmai életútjára ebből a perspektívából rátekintve, az egy egyenes, termékeny, sikeres szakmai életpályának tűnik. Olyannak, amelyből nem következtenénk például arra, hogy mások, pályatársak, fiatalabbak ellenérzéssel tekinttek az ő tudományszervező tevékenységére, kutatói hozzáállására. Pedig az, hogy miként volt ő jelen az akkori értelmiségi közegben, hogy milyen volt idősebb pályatársként, lehetséges mentorként rátekinteni, hogy mennyire tudott élni és megnyílni visszaélni azzal a lehetőséggel (és hatalommal), amit a történelmi helyzet biztosított a számára (hogy a néprajz szakos képzés hosszú szünetelése miatt szinte egyeduralgó lehetett az erdélyi folklorisztikában), az legalább olyan fontos (ha nem fontosabb), mint a publikációs listájának terjedelme.

Ha egodokumentumokat is megkísérelünk a kutatásba bevonni, és a korábbi, meglehetősen sematikus képet azok alapján árnyalni, akkor azt láthatjuk, hogy Faragó József ezen a néprajzos oktatást nélkülöző

² Vö. Albert 2012–2013; Faragó 1995a, 1995b, 2003, 2007; Nagy R. 2014; Voigt 1982.

³ „Tudományos publikációinak jegyzéke íveket töltene meg. Kisebb hírek, beszámolók nélkül is több mint 500 tételes ez a teljességében sosem publikált jegyzék, benne több mint 50 kötettel” (Voigt 1982: 13). [Az eredeti közlésben nyomdatechnikai okok miatt a hosszú magánhangzók több helyen hiányoznak, ezeket jelöletlenül javítottam. Sz. A.] Másutt: „műveinek bibliográfiája köztudottan egész füzetet tölt meg” (Voigt 2003: 8).

⁴ Voigt Vilmos visszaemlékezése szerint az egész Bölcsészettudományi Karon ő volt hosszú idő után az első „igazi” vendégprofesszor. Lásd Voigt 2005: 65.

korszakban „a folklorista”-ként,⁵ illetve az „Egyetemes Lektor”-ként⁶ tekintettek a pályatársak – ahol ezek a megnevezések nem voltak éppen hízelgők.⁷ Faragó, helyzetéből fakadóan az erdélyi magyar folklorikadiványok lektorálását szinte kizárólag maga végezte, ezek a kiadványok csak az ő engedélyével és nevével tudtak megjelenni „közös” munkaként. Erre a nála fiatalabb, néprajzot (kényszerűségből) nem végzett, de népköltészet kiadványt összeállító, megjelentetni szándékozó kollégák többsége nem feltétlenül segített, valódi közös munkaként emlékezik/emlékezett vissza.

Hogy Faragó József mit gondolt pontosan erről a viszonyról, ezekről a személyekről, egyelőre (feltárt források hiányában) nem tudjuk, de érdemes összevetni az ő megfogalmazásait későbbi visszaemlékezésekkel. Egy 1982-es interjúban Faragó így fogalmazott: „A hivatásos folkloristák szerény száma miatt a feladatok egy része valóban önkéntesekre hárul: általuk a mi erőnk megsokszorozódik. Az ő segítségükkel, de csakis segítségükkel, hivatásosok és önkéntesek bölcsen egyetértő összehangolt munkájával lépésről lépésre az egész romániai magyar folklorterület behálózható.”⁸

Nagy Olga ezzel szemben úgy emlékezett vissza rá, mint akinek mindenki ismerte „féktelen ambícióit, s monopolhelyzetéből adódó kialakult ama rögeszméjét, hogy rajta kívül nem teremhet fű a folklor tudomány cseppet sem kies mezején” (Nagy O. 1995: 169). Ekkor „minden néprajzi

⁵ A korban közismert megállapítást pl. Antal Árpád emeli írásba 1979-es szókimondó recenziójában Faragó személyére vonatkozóan burkolt kétkedéssel, lásd Antal 1979: 111. (az eredeti közlésben az „a folklorista” jelző ritkított szedésben szerepel).

⁶ Nagy Olga először az 1995-ben megjelent *Pályakép fényel és árnyékkal* című visszaemlékezésében ejt szót Faragó Józsefről – úgy, hogy egyetlen egyszer sem nevezi őt nevén, csupán „Egyetemes Lektor”-ként hivatkozik rá. Lásd pl. Nagy O. 1995: 169; a névadás háttéréről lásd Nagy O. 2010: 199–200.

⁷ Ez a „kivételezett” helyzet – feltehetően – Magyarországról kevésbé látszott, mégis Voigt Vilmos is beleszövi visszaemlékezésébe: „Mi az összes, az itt hozzáférhető publikációval elláttuk őket. Pontosabban két ilyen ember volt, aki mindent megkapott: a tárgyi néprajzból Kós Károly, a folklorisztikából pedig Faragó. Ezt sokszor kifogásolta is a többi kolléga. Azonban Faragó, minthogy legelőször ő jött át, és ekkor a legtekintélyesebb erdélyi magyar folklorista volt, az a gyakorlat érvényesült, hogy aki valahol először jelent meg, azt tolják előre és ő kapja meg az összes létező dekórumot. Ez természetes volt és Faragónak így kivételezett helyzete lett” (Voigt 2005: 65).

⁸ „A Hét interjúja” 1982. február 5. Faragó Józsefet Beke György kérdezte. A teljes interjú újra megjelent a Faragó Józsefet köszöntő *Artes populares*-ban, az idézett részt lásd Voigt 1982: 21.

fogantatású könyvet a kiadók az »egyetemes lektornak« adtak ki lektorálni.⁹ Az egyetemes lektor pedig »megmagyarázta« a szerzőnek: ha akarja, hogy könyve megjelenjék, legyen közös a kötet. Így jelent meg 9 könyv »társszerzőségben«. Ezek között volt az én első jelentkezésem is: *Előbb a tánc, azután a lakoma*, amely 1953-ban látott napvilágot, s melynek címlapján ez áll: Faragó József – Nagy Olga. Lektorunk ugyanis kicserélte a bevezetőt, s írt egy »elvszerű« és »osztályharcos« bevezetőt, amiből az derült ki: mit köszönhet a néprajztudomány a dicső Szovjetuniónak.¹⁰

Ha emellé odatesszük Faragó József Kovács Ágnesnek írott levelét, még láthatóbbá válik ez az ellentmondás. Faragó József egy 1976-os, Kovács Ágnesnek küldött levelében a recens mesegyűjtések megjelentetése kapcsán ezt írja: „Elsőnek a széki Filep Istvánné meséit szeretnénk prezentálni, Olga velem akarja csinálni, az ő gyűjtése.”¹¹ Ha ezt összevetjük Nagy Olga emlékeivel a közös munkákról (Nagy O. 1995: 164–173), a „velem akarja csinálni”-megfogalmazás lehetséges, hogy túlzásnak tűnik.

Kitapintható az ellentmondás abban is, ahogy Faragó József saját helyzetére reflektált, és ahogy ezt mások megélték. Faragó a történelmi helyzet kényszerűségét így fogalmazta meg: „1948-ban megszűnt a néprajzi oktatás, és csak 1991-ben [!] indult újra. A közbeeső 43 év alatt, felsőfokú oktatás és utánpótlás nélkül, szerepem felértékelődött. Alighanem valamennyi kezdő vagy már nem kezdő néprajzosnak katedra nélküli levelező vagy tanácskozó tanára lettem, hiszen archívumi állami állásomban én voltam Erdélyben az egyetlen hivatásos, néprajz szakot végzett és dokto-rált magyar folklorista” (Faragó 2007: 308).

Olosz Katalin 2011-ben, Keszeg Vilmos kérdéseire válaszolva fogalmazta meg azt, hogy Faragónak ez a felértékelődött szerepe milyen nehézségeket okozott, hogy a „tanácskozó tanárság” miért nem működött a valóságban, és hogy miért érezhették úgy a kortársak, hogy ekkor Er-

⁹ Nagy Olga megjegyzése valószínűleg tényszerűen nem pontos, inkább csak az ő megélését mutatja. Egyelőre nem született olyan munka, ami szisztematikusan feltárta volna a néprajzi könyvek lektorait, lehetséges, hogy Nagy Olga kijelentése a folklorisztikai kötetekre érvényes, a néprajzos kiadványokra biztosan nem.

¹⁰ Nagy O. 2010: 200. Saját könyvei esetét az „Egyetemes Lektor”-ral Nagy Olga az 1995-ös kötetében részletesebben is leírja, lásd Nagy O. 1995: 164–189.

¹¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet (a továbbiakban: BTK NTI) Adattára, Kovács Ágnes hagyatéka. Jelzete: MTA NTI VII. 8. b. Faragó József levele Kovács Ágnesnek, Kolozsvár, 1967. április 11.

délyben Faragó mellett folkloristának lenni állandó ellenszélben való haladást jelent: „A kolozsvári Folklorintézet nagynevű szövegfolkloristája, Faragó József például nem szívlelte a fiatalok, egyáltalán bárki jelentkezését a porondon, ő inkább elgáncsolt, inkább víz alá nyomott, mint segített volna” (Olosz 2011: 142). „Az egyetlen dolog, amit el kell mondanom – bár halottról jót, vagy semmit –, hogy Faragó József igyekezett elgáncsolni a kötet¹² megjelenését. Nem őt kértem fel a kötet megszerkesztésére, s emiatt – a kiadói szerkesztőtől jutott vissza hozzám a hír – Faragó igyekezett lebeszélni a kiadót a kötet megjelentetéséről, mondván, hogy gyenge, amatőr munka. Feltételezem, hogy látatlanban nyilvánított véleményt, mert nem volt honnan ismernie a kéziratot. (Egyébként ugyanezt a figurát »megrepszttette« a következő kötetem, *A kecskés ember*¹³ esetében is, ugyancsak sikertelenül.) Tévedés ne essék, én Faragó Józseffel soha tengelyt nem akasztottam, soha nem volt összeütkezésem vagy nézeteltérésem vele. Egyszerűen arról van szó, hogy az ő »felségvizeire« tévedtem, s ezt nem volt hajlandó elfogadni. Ahhoz volt szokva, hogy a folklor tudomány egyedüli képviselője a romániai magyar tudományos életben, nála nélkül semmi nem történhet ebben a szakmában. Ahhoz volt szokva, hogy bármilyen gyűjtemény, folklor kiadvány csak az ő közreműködésével jutott/juthatott nyilvánosságra. [...] És még valamit szeretnék hangsúlyozni: azt, hogy mindezeket nem a sértődöttség mondatja velem. Sokkal inkább azért tartom fontosnak elmondani, mert az önmagában jelentéktelen epizód, ami velem történt, jelzi azt a szakmai légkört, mely az utóbbi negyven–ötven évben felnövekvő erdélyi szövegfolklorista nemzedékeket fogadta. Tulajdonképpen állandó ellenszélben kellett kinek-kinek megküzdenie, hogy bizonyítani tudjon: az előttünk járó nemzedék szaktudásától nemhogy bátorítást vagy segítséget kaptunk volna, sokkal inkább gáncsoskodást” (Olosz 2011: 147).

Nagy Olga saját helyzetét Olosz Katalinhoz hasonlóan láttatja visszaemlékezésében: „azt, amit itt leírok, nem is titkolom, a felháborodás diktálja, amelyet végig éreztem amiatt, hogy a néprajzkutatás terén provinci-

¹² *Magyargyerőmonostori népköltészet. A szöveggyűjtemény* Olosz Katalin, a dallamgyűjtemény Almási István munkája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

¹³ *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék.* Kolombán István gyűjteményéből válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

ális jelenségként kialakult az *egyetlen* szaktekintély, *egyetlen* szakember intézményesítése.”¹⁴

A Kallós Zoltán emlékezetében, a saját kötete megjelenése kapcsán megmaradt élmény is a korábbiakhoz nagyon hasonló mintázatot mutat. Pozsony Ferenc kérdésére, hogy miként született meg a *Balladák könyve*, a következőt válaszolta: „Hát úgy született meg, hogy én összeállítottam és én rájöttem, hogy ez milyen érték. Bevittem Dávid Gyulához. S Felházi¹⁵ volt még akkor ott. S megnézték, s oda akarták adni Faragónak recenzióra, s akkor azt mondtam, hogy nem. Kérem vissza a kéziratot!¹⁶ S akkor Antal Árpinnak akarták adni, de ő nem merte elvállalni, s akkor elvállalta Szabó T. Attila. S amikor Faragó megtudta, elkezdett fújni. Bement, s azt mondta, hogy: – Kallós, az az analfabéta?” (Pozsony 2006: 46.)

Albert Ernő, aki köztudomásúlag mindig pozitívan emlékezett meg Faragó Józsefről, interjúhelyzetben mégis valamivel árnyaltabban fogalmazott. A Szócsné Gazda Enikővel való 2019-es beszélgetésben arra a kérdésre, hogy miként emlékszik vissza Faragóra, a következőt válaszolta: „Nekem is nagyon sok bosszúságot okozott Faragó, ez az igazság. De én ma is azt tartom, hogy annyit nem dolgozott senki, mint ő amennyit dolgozott. Állandóan munkában volt, szervezett. Jó, hogy úgy kicsit maga felé fordította a dolgot. De a folklór szempontjából az nem volt káros. Az *Édesanyám sok szép szavába* – abba a kéziratba, ami Enikőnél van – minden adatnak megvan a faluja. [...] A magyarországit nem lehetett volna megjelentetni, de a románt sem, csak románul... Kihúzta az egészét, ő volt a lektora, s kihúzta... Én soha, sehol nem említettem, hogy ő húzta ki... hanem hogy ki kellett maradjon, na, mert... azzal nem jelenhetett volna meg. Na már most azt válassza-e az ember, hogy ne jelenjék meg, vagy azt, hogy beírom, s mégse jelenik meg?”¹⁷

¹⁴ Nagy O. 1995: 184. [A kurzivált szövegrész Nagy Olga eredeti közlésében szerepel így.]

¹⁵ Felházi nevű személy a Kriterionnál nem dolgozott. Kallós Zoltán bizonyára Hadházi Ferencre gondolt, aki szerkesztője volt a kiadónak. (Itt köszönöm meg Keszeg Vilmosnak, hogy erre a tévedésre felhívta a figyelmemet, és azonosította az illető személyt.)

¹⁶ Egy másik, Faragó Józseffel kapcsolatos negatív élménye miatt választott ilyen élesen, ezt az interjú egy korábbi pontján már elmesélte. Lásd Pozsony 2006: 42.

¹⁷ Szócsné Gazda Enikő beszélgetése Albert Ernővel, Sepsiszentgyörgy, 2019. november 4. [Szócsné Gazda Enikő tulajdonában; a beszélgetés a későbbiekben a Székely Nemzeti Múzeumba fog kerülni Albert Ernő fondjába.] Itt köszönöm meg Szócsné Gazda Enikőnek, hogy a beszélgetést a rendelkezésemre bocsátotta, és a részlet publikálását engedélyezte.

Érdeemes mindehhez talán még egy perspektívát megmutatni. Azt (vagy annak egy szeletét), hogy mit láthattak Faragó Józsefből az egészen másban szocializálódott, őt személyesen nem ismerő, fiatal magyarországi egyetemisták, akikhez (első, külföldi) vendégoktatóként érkezett a rendszerváltás után. Landgraf Ildikó (akkor néprajz szakos hallgató) a következőképpen emlékezett vissza erre: „Faragó Józsefről valóban annyit történet él, hogy szinte már típusokba rendezhetőek, én is többet hallottam róla, mint amennyire én magam megismertem néhány találkozásunk alkalmával. Nekem egy fájó emlékem van vele kapcsolatban. 1990-ben a román forradalmat követően ő volt az első erdélyi néprajzkutató, akit a Folklore Tanszék meghívott egy előadásra, korábban erre nem volt lehetőség. Mi tele voltunk felfokozott várakozással, érdeklődéssel, kérdésekkel, az aktuális állapotok is nagyon érdekelték minket, és az erdélyi tudományosságra is nagyon kíváncsiak voltunk általa. Előadása nem állt másból, minthogy azt ismételte, hogy nehogy azt higgyük, hogy most, hogy megváltoztak a politikai viszonyok, és végre szabadon lehet jönni-menni, turistaként és néprajzosként, gyűjtőként egyaránt szabadon mozoghatunk a határokon át, most a magyarországiak eláraszthatják Erdélyt, mert Erdély az erdélyieké. Sosem felejttem, hogy mennyire letaglózott minket ezzel, a rendszerváltozás őszinte naivitásában éltünk, eszünkbe nem jutott, hogy valamit el akarnánk foglalni, a kijózanodás egyik első, fájó élménye volt nekem ez a tanszéki előadása.”¹⁸

Végezetül – talán éppen azért, hogy elbizonytalanítson egy lassan kibontakozó Faragó-olvasatot – fontos lehet még azt is megvizsgálni, hogy miként tekintett pályájára (erre, a ránézésre sikeres és egyenes életpályára) Faragó József maga. 1995-ben *A Hét* számára adott nagy interjújában így fogalmazott: „folklorista lettem, és kevesen hiszik el, ezért nyilvánosan kijelentem, hogy az RMDSZ megalakulásáig sem ajánlásra, sem »rábeszélésre«, sem remélt anyagi vagy politikai előnyökért egy pártba sem álltam be. Nem csoda, hogy a kommunista Romániában – miután a kettős állások megszüntetésekor nem az Egyetemet, hanem a Folklor Intézetet választottam – nyugdíjazásomig a számlálétra alján harmadosztályú tudományos főmunkatárs maradtam, és fizetésem, majd nyug-

---

¹⁸ Landgraf Ildikó levele Szakál Annának. Budapest, 2018. október 8. [Szakál Anna tulajdonában] Itt köszönöm meg Landgraf Ildikónak, hogy engedélyezte levele fenti részleteinek publikálását.

díjam is ehhez a harmadosztályú álláshoz igazodott” (Faragó 1995a: 3). Összegzésében sokkal inkább a megkeseredettség és a helyzete miatti értetlenség dominál. „Szakemberként Romániában mindig sikertelen voltam. Párttagság híján alacsony röptű tudományos pályámat már említettem, és (nem román, hanem magyar) akadémikus létemre még azt sem érhettem meg, hogy idő előtti nyugdíjaztatásom után a Folklor Intézetben, ahol alapító tagként 36 éven át dolgoztam, minden fizetség nélkül ún. tiszteletbeli kutató lehessenek. A nemzetközileg gyakorolt ildomosság szerint a szakma egyik legidősebbjének kijáró, ugyancsak ingyenes megfizetésre sem bizonyultam érdemesnek: az 1990-ben alakult Kriza János Néprajzi Társaság – nem nemzetközi, hanem hazai szervezet – egy általam is nagyra becsült és szeretett külföldi néprajzost választott tiszteletbeli elnökének, aki azonban a távolság miatt a Társasággal aligha tud közvetlenül és állandóan érintkezni, illetőleg szakmai tapasztalatait vele megosztani. Más: 1990 óta a Babeş–Bolyai Egyetemen 42 évi szünet után ismét lehet magyar néprajzból doktori címet szerezni. A doktorátus irányítója egy rokon szakmában kiváló nem néprajzos szakember. Örvendek neki, mert feladatát kitűnően végzi, csak azt nem értem, hogy ha ő nem néprajzusként néprajzi doktorátust vezet, akkor miért ne vezethetnék én is, jelenleg a földkerekség egyetlen magyar néprajzos akadémikusa? Szerintem azért, mert nincs olyan széles látókörű, hozzáértő tudománypolitikánk (vagy van-e egyáltalán valamilyen?), amely valamennyi szakemberünket számon tartaná és képességeik optimális kamatoztatását elősegítené. [...] Ostoba volnék, ha nem fordulna meg a fejemben, hogy nemcsak mások hibásak egyik-másik valóságos vagy vélt mellőzésemben, hanem elsősorban énbennem hiányoznak azok a jó tulajdonságok, amelyek alkalmassá tennének bizonyos tisztségek betöltésére.”¹⁹

A fenti példák egymás mellé helyezésével nem véleményt szerettem volna megfogalmazni (és még kevésbé ítéletet mondani) Faragó Józsefről, az ő erdélyi magyar folklorisztikában betöltött szerepéről, csupán egy feltárá-

¹⁹ Faragó 1995b: 3. Szélesebb perspektíva megrajzolásához érdemes volna mindehhez hozzáolvasni Gunda Béla és Faragó József levelezését. Ezekben a levelekben markánsan megjelenik Gunda Béla azon elképzelése, hogy az erdélyi néprajztudományban Faragó József és dr. Kós Károly nélkül bármit is tervezni, végezni, hiba. (Lásd MTA KIK Kt. Ms. 5324/593–640. Gunda Béla levelei Faragó Józsefnek, illetve MTA KIK Kt. Ms. 2337/30–57. Faragó József levelei Gunda Bélának.)

si és gondolkodási folyamatot szerettem volna elindítani, ahol a néprajzkutatók munkásságához, tudománytörténeti jelentőségéhez hagyományosan használt forrásoknál változatosabb forrásanyag használata mellett érvelek. Azt szerettem volna láttatni, hogy egy-egy újabb perspektíva bevonásával miként árnyalódik fokról fokra a kép, és hogyan képes afelé az összetettség felé haladni, ami feltehetően életében is létezett az illető személy és kutatásai körül. Úgy vélem, hogy akkor lehet tendenciákról, folyamatokról, egymásra hatásokról beszélni egy-egy korszak tudománytörténete kapcsán, ha az ott szerepet játszó személyek mint kutatók „letapogathatók”, körüljárhatók, több irányból is értelmezhetőek. Faragó Józsefről kiemelt helyzete és ellentmondásossága miatt az átlagosnál több dokumentum maradt fenn. Ezeknek a dokumentumoknak a keletkezése óhatatlanul összefügg azzal a „kollektív traumával”,²⁰ amit Faragó a kortársakban okozott. A másik három személyt (a forráshiány miatt) nála rövidebben tudom csak bemutatni.

Az irodalomtörténész Antal Árpád 1925-ben született a székelyföldi Nyújtódon. Az egyetemet 1945 őszén kezdte meg magyar–néprajz–francia szakokon, és elsősorban, a néprajzos oktatást meghatározó magyarországi tanár, Gunda Béla hatása miatt folklorista szeretett volna lenni, de miután őt és a francia szakon tanító tanárát, Zolnai Bélát is kiutasították az országból, így végül magyar–szociológia szakon végzett. 1950 és 1987 között a kolozsvári egyetemen oktatott magyar irodalomtörténetet, és emellett egy ideig népköltészetet is. Sokak számára, akik később születtek, az ő kurzusai je-

---

²⁰ A fogalmat Keszeg Vilmos használta, amikor arra hívta fel a figyelmemet, hogy Faragó József bemutatása ebben a dolgozatban egyoldalúra sikerült. Kritikáját ezúton is köszönöm. Faragó József életművének teljes bemutatása véleményem szerint is szükséges és megkerülhetetlen feladat. Itt most csupán bizonyos típusú dokumentumok tudománytörténeti kutatásba való bevonása mellett kívántam érvelni. Faragó tudománytörténeti megítélésének negatív irányba való elbillenésében – úgy vélem – szerepet játszik az egodokumentumok keletkezésmódja is. Egodokumentumba – azt feltételezem – azok az események, egy-egy személy olyan megnyilvánulásai fognak nagyobb eséllyel bekerülni, amik vagy nagyon negatívan, vagy nagyon pozitívan érintették a megszólalt. A semleges, semmilyen érzelmet kiváltani nem képes események, helyzetek feltehetően ritkábban fognak hangsúlyos szerepet kapni az ilyen típusú dokumentumokban. Így például arról, amikor Faragó József a *Népismereti Dolgozatok*ban rendben fogadta és jelentette meg a beküldött dolgozatokat, nem biztos, hogy bárki beszélni fog. Ezeket a források adta hangsúly-eltolódásokat egy Faragó életművét bemutató monográfiának ki kell majd egyensúlyoznia, magam ezt most nem tartottam feladatomnak.

lentették a néprajzos indulást. Egy kötete és hosszú tanulmányai jelentek meg olyan személyekről, akik valamilyen módon kapcsolódtak a 19. századi népköltészeti gyűjtéshez, ezekben különös érzékenységgel volt képes megmutatni a korszakot és a benne fontos szerepet vállaló értelmiségieket. Számtalanszor került közel ahhoz, hogy őt is elmarasztalják, börtönbe zárják, de hol a szerencséje, hol a helyzethez való alkalmazkodóképessége (ami azonban soha nem jelentett gerinctelenséget vagy meghasonlást, csupán józan belátást) megmentette, helyén, a katedránál hagyta őt. Halálakor mondta róla Egyed Emese: „Nem volt rebellis alkat, igényességét [...] céltudatosan, tapintattal és következetesen képviselte. És hogyan viselkedjék a tanár a nagy katasztrófák idején? Sirasson? Lázadjon? Meneküljön? Helyén maradt, belső tusakodással bizonyára, de a jövő nemzedékének fenntartva és éltetve az oktatás [...] intézményét” (Egyed 2011: 190).

Antal Árpád szakmai életútja távról nézve hasonlóan egyenesnek tűnik (az egyetemi döccenőt leszámítva, ami megakadályozta abban, hogy folklorista legyen), mint Faragó Józsefé. Pályáját az egyetemi katedrán töltötte, így Faragóhoz hasonlóan lehetősége nyílt arra, hogy tegyen a néprajzos vagy az irodalmi pályát kezdő fiatalokért. Azonban az, ami távról hasonlóan tűnik, „közel hajolva” (interjúkat, visszaemlékezéseket, leveleket is használva) két tökéletesen különböző embert mutat.

Olosz Katalin Antal Árpádra úgy emlékszik vissza, mint aki (a testvére, Olosz Ella és Szentimrei Judit mellett) elindította őt a néprajzos pályán, és aki önzetlenül segítette is a munkájában. A Lázok Klára által készített interjúban a következőket mondja róla: „rendkívül vonzó előadó volt, nagy koponya, előadóként is nagyon szerettük. Ő adott ki nekem szemináriumi dolgozatként egy ilyen témát, hogy a székely népballadagyűjtés története. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy beszabadultam Antal Árpád egyetemi dolgozósobájába és hozzájutottam egy csomó olyan dologhoz, ami egyébként zárolt anyag volt előttünk. Annyira vigyáztak arra, hogy nehogy a polgári ideológia vagy a kapitalista mentalitás ideológiája megártson nekünk, hogy teljesen, szinte hermetikusan elzártak minden '44 előtti szakmunkától [...] az irodalomtörténeti, a folklórtörténeti munkáktól s kiadványoktól. [...] A lényeg az, hogy a testvérem révén hozzájuk²¹

²¹ Szentimrei Judit Kalotaszegre vezetett gyűjtő- illetve tájékoztató utakat. Olosz Ella Szentimrei Judit tanítványaként részt vett ezeken a hétvégi kirándulásokon, s húga, Katalin is csatlakozott hozzájuk.

csapódtam, engem is elfogadott Judit néni, hogy velük menjek, s így elég gyakran jártam Kalotaszegre, s elég gyakran hallottam [...] vagy láttam néprajzi vonatkozású dolgokat. Ez már első-, másodévtől megvolt, és hát ehhez adódott hozzá aztán az, hogy Antal Árpád kiszemelt ennek a dolgozatnak a megírására, s attól fogva aztán már tényleg tudatosan orientálódtam a népköltészet felé. Tehát a néprajz iránti érdeklődésem továbbra is megmaradt, de tulajdonképpen a népköltészet volt az, ami izgatott, s ami foglalkoztat a mai napig. [...] ,89 után többnyire a korábban választott példaképek [maradtak meg az életemben], tehát Antal Árpád, Szentimrei Judit és hát a testvérem, a nagyobb testvérem is valahol példaképem volt a szívósságával, a csökönnyősségével.”²²

Szabédi László feljegyzéseiből tudható, hogy Olosz Katalinhoz hasonlóan vélekedett az előadó Antal Árpádról. Ezt írta: „elegánsan fogalmaz, megindító anyagot választ, szívhez szól, lelkes és lelkesítő.”²³

Ha nem készült volna interjú Antal Árpáddal, akkor nem tudnánk például azt, hogy miért nem készített újabb monográfiákat, hogy nem vágyott-e kutatóként dolgozni, mennyire élte meg rabsággént vagy kényszerként az egyetemi feladatokat, miként tekintett magára és a kortársaira ebben a korszakban. Tánzos Vilmosnak – aki nem csak beszélgetett Antal Árpáddal, de a beszélgetést filmre is vette, így Antal Árpád szavai mellett a gesztusait is megismerhetjük – köszönhetően sokkal mélyebb tudásunk lehet az irodalomtörténészről és a korszakról Antal Árpád szemüvegén keresztül. Ebből az életútinterjúból kiderül, hogy nagyon szeretett volna egy időre kutatóként dolgozni, átmenni a Kutatóintézetbe azért, hogy megírhasssa „az erdélyi magyar szellemi élet történetét, irodalmi és kulturális élet múlt századi történetét.” Mivel Szentiváni Mihályról írt kötetét²⁴ – mint mondja – „úgy üdvözölték, mint az első monográfiát, az első olyan teljesítményt, amelyben a hazai irodalomkutatás kilépett a folyóirat tanulmányok,

²² Lázok Klára beszélgetése Olosz Katalinnal. Marosvásárhely, 2021. május 28. [Életút-interjúk a Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményben, 70. sz. alatt.] Ezúton köszönöm meg Lázok Klárának, Olosz Katalinnak és Bárdi Nándornak, hogy az interjút a rendelkezésemre bocsátották, és engedélyezték a részletek közlését.

²³ Szabédi László feljegyzése, 1954. február 17. Szabédi egy eredetileg könyvtári leltárkönyvnek szánt kötetbe jegyzetelt folyamatosan minden tanszéki gyűlésen és óralátogatáson. Idézi Antal Árpád az eredeti, kezében lévő könyvből a Tánzos Vilmos által készített beszélgetésen. A könyv ma ismeretlen helyen lappang.

²⁴ Antal Árpád: *Szentiváni Mihály*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1958.

előszavaknak a szférájából [...] hát, én a következőt is meg akartam írni.”²⁵ S bár ez mégsem történt meg, mégis derűsen, örömmel, keserűség nélkül tekint vissza a pályájára. Amikor Tánzos Vilmos arról kérdezi, hogy őt „mindenki nagyszerű tanárként tart[ja] számon,” de nem bánja-e, hogy a tanítás sok idejét vette el másféle munkáktól, akkor erre így válaszol: „Nem bánom, nem bánom, nem bánom. [...] Ennek az ára az volt, hogy nem folytattam a monográfiák sorozatát. Nem folytattam, pedig lett volna, amit csináljak és tudtam volna csinálni. Viszont én nagyon intenzív didaktikai munkát végeztem nem csak a diákok körében, hanem a továbbképzős tanárok körében. [...] Tehát nekem a tanári pálya ilyen időrabló elfoglaltság [volt], azonban a megnyilatkozásnak olyan szép nagy, olyan felemelő lehetőségeit adta, amit nem bánok. Ennyivel kevesebbet kutattam, ennyivel kevesebbet írtam.”²⁶ A tanítás és mindaz a rengeteg feladat, amit talán a népszolgálat megnevezéssel lehetne összefoglalni, számára szolgálat volt. Megkapott és szívesen vállalt szolgálat. „Ez szolgálat volt megint, ugye, olyan szolgálat. Tehát kaptak a gyerekek, a diákok kurzus formájában, a tanárok és a középiskolások cikksorozat formájában sok mindent, ugye, tehát mocorgott bizonyos pozitív szellemi tájékozódás, és ebben ami reám esett, vagy reám osztódott a körülmények folytán, hát, vállaltam. Hát ezért rontottam el így az életemet. Mindenki a maga úri ízlése szerint rontja el az életét. Én így rontottam el az életemet. De vállalom.”²⁷

Könczei Ádám 1928-ban született Küküllőváron, 1952-ben végzett magyar szakon a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen. 1952–1957 között magyartanárként Érszalacson, Margittán és Gyergyószentmiklóson dolgozott. Neve felmerült mint az 1956-os magyar forradalom támogatója, így 1957-ben elbocsátották állásából, s ekkortól a Securitate folyamatosan megfigyelte, zaklatta. Mindezek ellenére – feltehetően szerencsés rendszerhiba miatt – 1958-ban mégis felvették a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjában tudományos kutatónak, de itt csupán egyet-

²⁵ Tánzos Vilmos életútinterjúja Antal Árpáddal. Kolozsvár, 2001. [Tánzos Vilmos magánarchívuma, jelzete: FD. 294–300.] Az interjú lerövidített és átírt-kiegészített változata megjelent, lásd Antal 2007. Itt köszönöm meg Tánzos Vilmosnak, hogy a filmfelvételt a rendelkezésemre bocsátotta, és a részletek közzését engedélyezte.

²⁶ Tánzos Vilmos életútinterjúja Antal Árpáddal. Kolozsvár, 2001. [Tánzos Vilmos magánarchívuma, jelzete: FD. 294–300.]

²⁷ Tánzos Vilmos életútinterjúja Antal Árpáddal. Kolozsvár, 2001. [Tánzos Vilmos magánarchívuma, jelzete: FD. 294–300].

len évet tölthetett, akkor elbocsátották. Éveken keresztül munkanélküli volt, majd nyomdai korrektorként helyezkedett el. Itt a románosan átírt magyar neveket visszajavította, emiatt ismét elbocsátották, s ezután már csak fizikai munkásként dolgozhatott. 1968-tól haláláig lapterjesztő volt. Tanár felesége szintén sok, összesen huszonhat helyen dolgozott, állandó létbizonytalanságban éltek négy gyermekükkel. Halálának körülményei máig tisztázatlanok, a család és a közvélemény egyértelműen úgy vélte, hogy a Securitate rendezte meg a balesetnek beállított gyilkosságot.

A primér életrajzi adatokból láthatóvá váló kanyargós pályakép, a hatalommal való újabb és újabb összeütközések, a Securitate zaklatásai, a viszonylag kevés, általa publikált szakcikk és a kiadatlan gyűjtések még nem képesek megmutatni azt, hogy Könczei Ádám hogyan élte meg mindezeket az eseményeket, milyen helyet foglalt el az erdélyi (néprajzos) társadalomban, és hogyan viszonyult a néprajzi kutatáshoz, iskola melletti, kedvvel űzött tevékenységnek tekintette-e vagy élethivatásnak. Ha nem lennének Könczei Csilla édesapjával kapcsolatos kutatásai, nem publikálta volna a lehallgatási dossziéit és más, általa ismert dokumentumokat, ha volt felesége nem jelentette volna meg Könczei Ádám naplóját (Könczei 1998), semmit sem tudhatnánk erről.

1981 januárjában a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* hozzá is küldött kérdőívbe saját életpályájáról (53 évesen) a következő megrendítő sorokat írta – amelyek a lexikonban nem kaptak helyet: „Egy eddig jórészt elfecsérelődött olyan erdélyi életpálya, amelyre legalább annyira jellemző, ha nem jobban, a félbemaradt-félbeszakadt gyűjtések-kutatások, a félbemaradt tanulmányok, illetve a kéziratban vagy levonatban rekedt írások tömege. Egy olyan erdélyi magyar folkloristáé, aki – noha egész életében erre készült és erre törekedett – eddig életében hivatászerűen mindössze 1 (azaz egy) évig foglalkozhatott népköltészeti kutatásokkal (bár ebből az évből is nem kevés idő folyt el a letelepedési engedélyért és a lakásért folyó elhúzódó küzdelemmel). A nyílt és teljes akadályoztatottság időszaka mellett és után a megoldottság hamis, sőt a rendezettség tetszetős látszatában, valójában szétforgácsolódás, az elvárások, de az elmélyült, alapos munka, a kiteljesedés és a »bizonyítás« lehetetlenné tevésével vagy lefékezésének önemészítő kényszerében.”²⁸

²⁸ Lásd <http://konzeicsilla.egologo.transindex.ro/?p=175> (ugyanitt Könczei Csilla a teljes dokumentum beszkenelt képét is közli).

Borbáth Károly 1931-ben született a székelyföldi Vargyason, 1950-ben érettségizett a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban. Történész-ként végzett a kolozsvári egyetemen, majd doktori disszertációját Leningrádban védte meg. Hazatérve, 1958-tól a kolozsvári egyetem tanára lett, 1968-ban a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium könyvtárába kerül könyvtárosnak. 1977-ben Torockószentgyörgyön, 1978-tól Vargyason lett általános iskolai tanár. 1980-ban, 49 évesen, máig tisztázatlan körülmények között hunyt el – akkor és azóta is sokan úgy tudják Erdélyben, hogy a Securitate ölette meg. Felesége ebben az életmódban nem tudta őt követni, elhidegültek, közös fiukkal nem követte őt száműzetéseinek helyszíneire, végül hivatalosan is elváltak.

Ez a távolról nézve lefelé ívelő életpálya (amely közben nagyon kevés publikációval párosul) válik érthetőbbé, kerül kontextusba mindazzal, amit Szécsi Antalnak sikerült kiderítenie róla. Szécsi Antal igyekezett összegyűjteni minden Borbáth Károllyal kapcsolatba hozható dokumentumot, visszaemlékezést (Szécsi 2008) és ő jelentette meg Borbáth 729 oldalas lehallgatási és megfigyelési dossziéjának vázlatát (Szécsi 2011).

Józsa Miklós nyugalmazott nagyenyedi tanár a következőképpen emlékezett az emberre és a tudósra: „mint a könyvtár igazgatója, valósággal beleássa magát a hatalmas gyűjteménybe. Szállása az olvasóterem egyik tárlókkal elkülönített sarka, fekvőhelye egy internátusi vaságy, benne ócska derékalj, kemény párna, sűrű lópokróc. De nem panaszkodik, hiszen ott van körülötte az erdélyi tudományosság szelleme. Éjszakákon át olvas, kutat, hogy minél több titkot megfejtsen. A könyvtár látogatóit valósággal elbűvölte érdekfeszítő tudománytörténeti és iskolatörténeti tájékoztatásaival. A kollégium diákjai tisztelték, rajongtak érte, hiszen mindig bizalommal fordulhattak hozzá tanácsért, útbaigazításért.”²⁹ Demény Lajos történész szerint „Borbáth sokat járta Erdélyt és kiváltképpen a Székelyföldet. Iskolai füzetekbe jegyezte fel észleléseit. Kéziratokat, okleveleket, régi könyveket gyűjtött. Amikor a nagyenyedi könyvtárban dolgozott, régi könyvtáblákból ritka kiadványok foszlányait áztatta ki és adta át a budapesti Országos Széchényi Könyvtárnak” (Szécsi 2008: 65).

Amikor „enciklopédiákkal vetekedő szaktudása” (Szécsi 2008: 31) ellenére, mivel nem volt hajlandó azt tanítani, amit elvártak tőle, 1968-ban

---

²⁹ Józsa Miklóst idézi Szécsi Antal (Szécsi 2008: 34). Az eredeti megjelenés: Józsa Miklós: Borbáth Károly száműzetései. *Erdővidéki Lapok* 2004. V. (1) 17–18.

az egyetemről a Bethlen Könyvtárba helyezték. Balogh Dezső nyelvész visszaemlékezése szerint Borbáth Károly itt sem változtatott a korábbi hozzáállásán, s „a kollégium udvarán, folyosóin, étkezdéjében vagy a könyvtári szoba sarkában, a vaságy meg az alumínium mosdótál mellett is ugyanolyan szenvedéllyel oktatott, magyarázott, mint az egyetemi katedrán.”³⁰ Ugyanő úgy véli, hogy „Borbáth Károlyt sokan szerették és tisztelték. Igaz, nem szerette mindenki, és ő sem szeretett mindenkit. Az intézményekben nagyobbat köszönt a portásnak, mint az igazgatónak, a kollégium étkezdéjében is a kiszolgáló személyzetet üdvözölte először és azután a kollégákat, mindig utoljára a feletteseket. Ilyen volt ő, és sohasem tudott és nem is akart más lenni” (Szécsi 2008: 65). Hogy máskor is saját, erkölcsi mércéje és szabályai szerint próbált élni, nem pedig a korszak kényszerűségei szerint, jól mutatja az egyik felidézett történet is. „Hétvégén mindig nagy hátizsákkal indult el, egyszer megkérdeztem, hogy mi az a nehéz a vállán. Azt felelte, hogy könyvek, majd néhány nap után elmesélte, hogy régi krónikák, históriák és Szabó Gyulának viszi, illetve vitte. [...] Ez a példa is érzékelteti, mire volt képes (a dokumentációs könyvtárból kivinni könyvet nem lehetett) azért, hogy közvetlenül vagy közvetve [...] történelmünk igazságait megismerjük. Sajnos ő maga nem fogott tollat,³¹ ezt szóba is hoztuk, de mindig azt válaszolta: nem olyanok az idők.”³²

E négy, csupán vázlatosan ismertetett életpálya elnagyoltságában is érzékelhetővé tette azt, hogy a kutatók maguk mennyire különbözően élhették meg a politikai–társadalmi–gazdasági–kulturális rendszer adta kereteket: máshol érzékelhették a falakat, máshogy reagáltak a rendszer szabályszerűségeire vagy éppen a lehetséges kiskapukra. A diktatúrának minden kiszámíthatatlansága mellett is voltak keretei, amiket ha valaki nem vett tudomásul, akkor objektíve (mai szemmel) bármennyire is helyesnek tekinthető az, ahogy cselekedett, nagy valószínűséggel nem

³⁰ Balogh Dezsőt idézi Szécsi Antal (Szécsi 2008: 31). Az eredeti megjelenés Balogh Dezső: Tanár volt „nem középiskolás fokon.” *Igazság* 1980. május 13.

³¹ Ugyanezt a Securitate is rögzítette: „A lány [egyik tanítványa, Szász Vera] kérdésére, hogy miért nem ír, Borbáth Károly így felel: »Én, ha nem írhatok arról, amiről akarok, akkor nem írok.«” (Szécsi 2011: 63).

³² Szécsi 2008: 40. (Király László levele Szécsi Antalnak. h. n., 2008. március 4. [a levélben leírt visszaemlékezés Szécsi Antal felkérésére született]).

kerülhette el a következményeket. Bár Borbáth Károly és Könczei Ádám két nagyon különböző habitusú ember lehetett, abban mégis hasonlóan tűnnek, hogy nem akarták, nem tudták elfogadni a rendszer sok játékszabályát. És így hiába voltak remek szakemberek, akik egy demokratikus rendszerben, ha hagyják nekik, értékes gyűjtéseket végeztek volna, fontos munkákat írtak volna, vagy hozzájárultak volna a jövőndő tudósgeneráció neveléséhez, erre csak nagyon rövid ideig nyílt alkalmuk – amíg a szabályok áthágása láthatóvá nem vált. Antal Árpád a megismert dokumentumok alapján olyan személynek tűnik, aki jól érzékelte a határokat, és hol szerencsével, hol némi bölcs belátással sikerült elkerülnie, hogy a hatalom végleg megakadályozza szakmai munkáját. Életpályája – az én interpretációm szerint – azt mutatja, hogy (igaz, szerencse is kellett hozzá, de) lehetett ebben a rendszerben is maximálisan önzónosan, nem behódolva a szakmában maradni és dolgozni. Faragó József esetében az látszik, hogy ő lehetett az, aki nemcsak jól látta a rendszer kereteit, de nagyon jól ki is tudta azokat használni, a maga javára. Ez nem jelenti azt, hogy tisztességtelen volt, csak hogy pont annyira lépte át a határokat, ami kívülről nézve többekben felvetette a hatalommal való összejárás esélyét is.

Ezekben a megállapításokban már benne vannak azok a megérzések, amik a visszaemlékezésekből, idősebbekkel való beszélgetésekből alakultak ki. Az a látens tudás, ami ötven év múlva – ha nem írjuk le – kitapint-hatatlan lesz. Ahogy már most is rengeteg minden szinte azzá vált. Pedig ahhoz, hogy bizonyos kérdésekre válaszolni tudjunk, elengedhetetlenül fontos volna, ha a kutatás számára elérhetőek lennének a korszakban élt értelmiségiek egodokumentumai: szakmai levelezések, naplók, feljegyzések, illetve azt ezt kiegészítő (életút)interjúk, filmfelvételek. Olyan kérdésekre, mint hogy a Ceaușescu-diktatúra milyen értelmiségi pályá-ívet tett lehetővé, a kisebbségi létben milyen mozgástere lehetett egy értelmiséginek, mennyiben az ő szándékai, képességei határozták meg, hogy mivé lehetett, és mennyire a korszak adta lehetőségek, vagy hogy mennyire volt szűk a diktatúra adta mozgástér és mik lehettek azok a tulajdonságok, habitusok, amelyek elfogadhatatlanok lehettek a rendszer számára. Azonban a kutatói egodokumentumok egyelőre viszonylag kis számban találhatóak meg az archívumokból, ezek szisztematikus, tervszerű begyűjtése többnyire nem része a gyarapítási koncepciónak. Jól példázza a nehézségeket az itt felvillantott négy személynek a hagyatéka is. Borbáth Károly hagyatéka feleségéhez és fiához került, akik feltehe-

tően nem jó érzéssel emlékeztek rá, s náluk az anyag elkallódott. Antal Árpád hagyatékát (vagy annak egy részét) fia egy barátjának adta át, hogy ő dolgozza fel. Fia azóta elhunyt, a hagyatékról nincs információnk. Könczei Ádám hagyatékát gyermekei őrzik, közgyűjteménybe kerülésükre nem tudjuk, hogy lenne-e szándék. Faragó József, aki a korszakból szinte egyedüliként akadémikus is lett, hagyatékát, benne levelezésével a MTA Kézirattárának adta át, ahol vannak nagyobb prioritást élvező anyagok, így immáron közel húsz éve az anyag nem kutatható.

Dolgozatomban az egodokumentumok gyűjtése, feldolgozása, forráskiadványokban való megjelentetése, a néprajz tudománytörténet-írásában való hasznosítása mellett próbáltam érvelni a felvillantott (de a források feltáratlansága miatt teljességében ki nem bontott) esetek és kérdések által. Úgy vélem, szükséges volna, hogy más, a korábbiaktól eltérő perspektívákból is rá tudjunk tekinteni a kutatásokra, hogy ne csak pusztá eseménytörténetet, életrajzi vázakat tudjunk megalkotni, hanem folyamatokról, tendenciákról is tudjunk beszélni egy-egy korszak néprajzi kutatásai, az abban részt vállaló személyek kapcsán.

Szakirodalom

Albert Ernő

2012–2013 Faragó József (1922–2004). *Acta Siculica* 581–597. http://www.szm.ro/acta2012/581_598_albert.pdf. (letöltve: 2022. december 5.)

Antal Árpád

1958 *Szentiváni Mihály*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.

1971 Kriza János költészete. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: *Kriza János*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 7–56.

1979 [Ism.] Faragó József, Balladák földjén. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 587 l. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIII. (1) 111–114.

2007 A történések színe és visszája – Antal Árpád irodalomtörténész-szel Tánzos Vilmos beszélget. In: Mirk Szidónia-Kata (szerk.): *Academica Transylvanica. Beszélgetések erdélyi tudósokkal*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 509–621.

Borbáth Károly

1974 Adalékok a székely népmesék gyűjtésének történetéhez. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészekán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében*. Hargita megye Szociálista Művelődési és Nevelési Bizottsága–Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea Ciuc–Csíkszereda, 445–454.

Borbély Éva – Pozsony Ferenc (szerk.)

1998 Faragó József bibliográfiája. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* VIII. (3–4)

Egyed Emese

2011 Antal Árpád emlékezete (1925–2010). *Erdélyi Múzeum* LXXIII. (1) 189–191.

Faragó József

1995a „... Tudományos pályámon nem éreztem magam hivatottnak politikai szereplésre.” Faragó József beszélgetése Balázs Sándorral. *A Hét* XXVI. (37) 3–4.

1995b „... Tudományos pályámon nem éreztem magam hivatottnak politikai szereplésre.” Faragó József beszélgetése Balázs Sándorral 2. *A Hét* XXVI. (38) 3–4.

2003 Visszapillantás doktori disszertációm kalandos sorsára. *Néprajzi Látóhatár* XII. (3–4) 75–79.

2007 „A hivatásom ezerszer több egyetlen ember boldogságánál” – Faragó József folklórkutatóval Mirk Szidónia-Kata beszélget. In: Mirk Szidónia-Kata (szerk.): *Academica Transylvanica. Beszélgetések erdélyi tudósokkal*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 303–314.

Könczei Ádám

1998 *Házatlan csiga. Könczei Ádám naplója 1946–1983*. (Szerk. Tolna Éva) Tinivár, Kolozsvár.

Nagy Olga

1995 *Pályakép fényvel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

2010 *Vallomások*. (Szerk.: Keszeg Vilmos) Noran Könyvesház Kft., Budapest.

Nagy Ramóna

2014 Faragó József folklorisztikai munkássága. *Első Század* XIII. (3) 95–120. http://epa.oszk.hu/01600/01639/00013/pdf/EPA01639_első_szazad_2014_osz_095-120.pdf. (letöltve: 2022. november 22.)

Olosz Katalin

2011 „A fiataloknak is csak ajánlani tudom, hogy ne higgyenek egyik nagy tekintélynek sem. Nézzék meg, nézzenek utána!” A „levéltárrakkal megáldott” Olosz Katalinnal beszélget Keszeg Vilmos, tan-
székvezető egyetemi tanár. *Etnoszkóp* I. (1) 139–164.

<https://docs.google.com/file/d/0B4XpkZmal1QQdUtvc0EzcHZUQ3lITX MzWVNiy2h5UQ/edit>

Pozsony Ferenc

2006 „...ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni...” Kallós Zoltánnal beszélget Pozsony Ferenc. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Kallós Zoltán 80 éves*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 31–58.

Szakál Anna

2016 „...rajta kívül nem teremhet fű a folklórtudomány cseppet sem kies mezején”. Kritikai észrevételek Faragó József filológusi életművéhez. *Keresztény Magvető* CXXII. (1) 39–73.

Szécsi Antal

2008 „...Maga-felejtő sorsunk halk tudója...” Borbáth Károly élete és munkássága. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület–Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely.

2011 *Meglesett élet. Besúgói jelentések dr. Borbáth Károly történetéről.* Udvarhelyszéki Kulturális Egyesület–Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely.

Voigt Vilmos

1982 Faragó József 60 éves. *Artes Populares* VIII. 10–25.

2003 Ami bennünket összeköt. *Néprajzi Látóhatár* XII. (3–4) 7–9.

2005 Faragó József emlékére. Voigt Vilmostal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézetének igazgatójával beszélget Máté György. *Honismeret* XXXIII. (2) 64–66.

Archivális források

**Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet
Adattára = BTK NTI Adattára**

MTA NTI VII. 8. Kovács Ágnes hagyatéka

magántulajdon

Landgraf Ildikó levele Szakál Annának. Budapest, 2018. október 8. [Szakál Anna tulajdonában]

Szöcsné Gazda Enikő beszélgetése Albert Ernővel. Sepsiszentgyörgy, 2019. november 4. [Szöcsné Gazda Enikő tulajdonában]

Tánczos Vilmos életútinterjúja Antal Árpáddal. Kolozsvár, 2001. június 30, október 7. [Tánczos Vilmos magánarchívuma. Jelzete: FD. 294–300.]

**Posibilități, limite și rolul atitudinii personale
în cariera unor etnografi maghiari din Transilvania în secolul XX**

Lucrarea de față prezintă cariera a patru cercetători etnografi maghiari transilvăneni pe baza documentelor, surselor existente și caută răspunsul la întrebarea: oare ce fel de cariere intelectuale au fost posibile în dictatura lui Ceaușescu, care au fost spațiile de mișcare a intelectualilor în condiții minoritare, respectiv în ce măsură cariera respectivă a fost determinată de aspirațiile și aptitudinile personale sau mai bine de posibilitățile oferite de perioada respectivă. Totodată autoarea dorește să evidențieze faptul că sursele de bază (în special egodocumentele cercetătorilor) necesare pentru realizarea unor lucrări de istoria etnografiei, care să includă și nuanțarea epocii respective, lipsesc cu desăvârșire în cele mai multe cazuri.

**Possibilities, Boundaries and the Role of Personal Attitude
in the Career Paths of 20th Century Transylvanian Ethnographers**

The presentation outlines the career paths of four Transylvanian researchers based on the available sources, and seeks to understand what sort of intellectual career paths the Ceaușescu-dictatorship actually enabled, what room for maneuver did an intellectual have in minority situation and to what extent his career opportunities were determined by personal intentions and abilities on one side, and the possibilities of the era on the other. The author also would like to point out that most of the time researchers lack even the most fundamental documents (often it would be ego-documents of researchers) to produce studies on the history of science that are also able to provide us with a more nuanced picture of a particular era.